

ARAP EDEBİYATINDA BERÂAT-İ İSTİHLÂL SANATI

ALİ BULUT*

ÖZET

Bu makalenin amacı, Arap edebiyatında bedîi sanatlardan birisi olan berâat-i istihlâl sanatıdır. Makalede bir girişten sonra husn-i ibtidâ kavramından bahsedilmiş, şiiirden örnekler verilmiştir. İkinci olarak ise berâat-i istihlâl kavramı ele alınmış, şiiir ve nesirden misaller verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : bedî', husn-i ibtidâ, berâat-i istihlâl

ABSTRACT

The Art "Best Beginning" in the Arabic Literature

This article deals with *the art of best beginning* in the Arabic literature. The study consists of two parts. The first part examines the art of well beginning. And the examples was presented from Arabic poet. The second part includes the *the art of best beginning*. Than the examples was presented from Arabic poet and prose.

Key Words: bedî', well beginning , best beginning

Giriş

Belâgat alimleri bir konuşmacının, etkili ve güzel bir hitap serdedebilmesi için sözlerinde üç şeyde başarılı olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunlardan birincisi sözün girişinde, ikincisi cümleler ve anlamlar arası geçişte (tahallus) ya da iktibas ve tazmin gibi hususlarda, üçüncüsü de sözü sonlandırırken.¹ Bu üç noktaya dikkat eden kişi konuşmasında başarılı olmuş demektir. Bunlardan birisi noksan olursa da başarıdan söz edilemez.

* (Dr.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun, e-mail: alibulut55@gmail.com.

¹ Abdunnâfi Efendi Adanavî, *en-Nef'u'l-Muavvel Terceme-i Telhis ve'l-Mutavvel*, İstanbul, ts., II, 237; Besyûni Abdulfettâh Besyûni, *İlmu'l-Bedî' Dirâse Târîhiye ve Fenniye li-Usûli'l-Belâga ve Mesâili'l-Bedî'*, Kahire, 1987, s. 125.

İşte bu çalışmada bunlardan ilki, söz başlarındaki güzellik konusu ele alınacaktır. Bir eser için önemli olan hususlardan birisi de girişinin güzel olmasıdır. Bu ister bir kitap, ister bir makale ister bir konuşma olsun durum aynıdır. Aynı hususa şiirde de riâyet edilmesi gerekmektedir. Şair eğer şiirine güzel ve dikkat çekici bir beyitle başlamışsa muhataplar tarafından ilgiyle dinlenir. Yoksa insanlar ilgisiz kalır. Konunun önemine binâen belâgat âlimleri de bunu ayrı bir başlık altında incelemişlerdir. Konuyu *husn-i ibtidâ*, *husn-i matla'*, *berâat-i istihlâl*, *husn-i istihlâl* vb. terimlerle ele almışlardır.

a. Husn-i ibtidâ kavramı

Bir hatibin konuşmasına, bir müellifin eserine ya da bir şairin şiirine başlarken kulağa tatlı gelen, dile ağır gelmeyen, kapalıktan uzak, anlamı düzgün ve ortama (muktezayı hal) uygun sözlerle güzel bir başlangıç yapmasına *husn-i ibtidâ* denir.² Eğer söz konusu bir şiirse husn-i ibtidâ için ayrıca matla-ı beytin her iki yarısı, sadrubeyt ile aczulebeyt arasında da lafız güzelliği ve anlam bakımından da uygunluk olması gerekmektedir.

Câhiliye şairleri arasında husn-i ibtidâyı en güzel eda eden şair olarak İmruu'l-Kays (ö.m.540) en başta zikredilmektedir. Onun muallakasının matlaı olan şu beyti de bu sanatın en güzel misalleri arasında yerini almıştır³:

فَمَا نَبَّكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزَلٍ بِسِقَطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ

Arkadaşlar! Durun, sevgiliyi ve yurdunu anıp ağlayalım

Onun diyarı Dehûl ve Havmel arasında kumluğun eğrilip bittiği yerdir.

İbnu'l-Mu'tez (ö.296/909) ise husn-i ibtidaya Nâbîga ez-Zubyânî (ö.m.604)'nin şu beytini örnek vermiştir⁴:

² Besyûnî, *İlmu'l-Bedî*, s. 125.

³ Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Agânî*, nşr. Abd Ali Muhennâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, III, 140; İbnu'l-Esir Ebû'l-Feth Ziyâuddin Nasrullah b. Muhammed er-Râzî eş-Şeybânî, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, nşr. Ahmed el-Hüfî, Bedevî Tabâne, Kahire, ts., II, 225; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid fî Şerhi Ebyâti't-Telhis ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid*, İstanbul, 1304, s. 533-535, 650.

⁴ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 168-169; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Agânî*, XI, 20, XV, 153; Abdulkâdir b. Ömer el-Bagdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu*

كَلْبِنِي لَهْمَّ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبٍ وَلَيْلٍ أَقَاسِيهِ بِطَيْبِ الْكِرَاكِبِ

Ümeyme! Beni hem bu zor derde bırakıp,

*Hem de sıkıntılı ve yıldızları yavaş geceye terk edip, bir de kınama derdi verme.*⁵

İbn Ebi'l-İsba' (654/1256)'a göre İbnu'l-Mu'tezz'in ise Nâbiga ez-Zubyânî'nin beytini örnek verip de İmruu'l-Kays'ın beytini vermemesinin sebebi şudur: İmruu'l-Kays'ın beytinde, sadrulbeyt lafızlar sade, kulağa hoş ve anlam bakımından da zenginken, aczulbeytinde bu güzellikler yoktur. Beytin iki yarısı arasındaki bu uyumsuzluktan dolayı İbnu'l-Mu'tez, husn-i ibtidaya Nâbiga ez-Zubyânî'nin beytini örnek vermiştir. Çünkü Nâbiga'nın beytinin de lafızları sade ve kulağa hoştur. Ayrıca beytin iki kısmı arasında da lafız güzelliği ve anlam yönünden tam bir uyum vardır.⁶ *Mutavvel* vb. kaynaklarda da Nâbiga ez-Zubyânî'nin beytinin İmruu'l-Kays'ın beytinden daha üstün olduğu zikredilmiştir.⁷

Eşca' b. Amr es-Sülemî (ö.195/811)'nin, Hârûn er-Reşîd'in (ö.193/809) Rakka'da yaptırdığı köşkün yapılışını kutlamak için söylediği şu beyti de husn-i ibtidâya güzel bir örnektir⁸:

قَصْرٌ عَلَيْهِ تَحِيَّةٌ وَسَلَامٌ خَلَعَتْ عَلَيْهِ جَمَالَهَا الْأَيَّامُ

Bir köşk ki – uzun ömür ve esenlik onun üzerine olsun-

Günler, güzelliklerini üzerine giydirmiştir.

Husn-i ibtidâya dikkat etmeyen bazı şairlerin hükümdarlar tarafından cezalandırıldığı da olmuştur. Meselâ Emevî hükümdarı Abdülmelik b. Mervân (ö.86/705), şair Zu'r-Rumme

Lubâbi Lisâni'l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., I, 19; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 651.

⁵ Yıldızların yavaşlığı, gecenin çok uzun gelmesinden kinayedir.

⁶ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 168-169.

⁷ Abdunnâfi Efendi, *en-Nef'u'l-Muavvel*, II, 237; Besyûnî, *Bedî'*, s. 126.

⁸ İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir*, II, 226-227; es-Subkî, Bahâuddîn Ebû Hâmid Ahmed b. Ali b. Abdulkâfi, *Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, nşr. Halîl İbrahim Halîl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 2001, I, 140; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 652.

(ö.117/735)'den kendisine bir beyit okumasını ister. O da şu beytini okur⁹:

مَا بَالُ عَيْنِكَ مِنْهَا الْمَاءُ يَنْسَكِبُ

Gözüne ne oldu ki ondan sular akar?

Bunu dinleyen hükümdar “Bilâkis senin gözün senin” diye rek kızar. Çünkü gözü devamlı sulanan hükümdar, şiiiri kendisine tariz olarak yorumlar ve şairi huzurundan kovdurur.

Yine Emevî hükümdarı Hişâm b. Abdulmelik (ö.124/743)'in huzurunda şair Ebu'n-Necm el-İclî (ö.130/747) güneşi anlatmak için şu beyti okur¹⁰:

صَفْرَاءُ قَدْ كَادَتْ وَلَمَّا تَفْعَلْ كَأَنَّمَا فِي الْفُقِّ عَيْنُ الْأَحْوَلِ

Hemen hemen sarıdır Sanki o ufukta, şaşı gözüdür

Bu beyti duyunca gözleri şaşı olan hükümdar hoşlanmaz ve şairi hapsedtirir.

Zaman zaman bazı meşhur şairlerin de husn-i ibtidâya dikkat etmedikleri için tenkit edildikleri olmuştur. Meselâ Mutenebbî (ö.354/965) şu matlandan dolayı eleştirilmiştir¹¹:

كَفَى بِكَ دَاءً أَنْ تَرْضَى الْمَوْتَ شَافِيَا وَحَسْبُ الْمَنَابَا أَنْ يَكُونَ أَمَانِيَا

Sana hastalık olarak ölümü şifa görmeyen yeter

Ölüme de temenni olmak yeter.

b. Berâat-i istihlâl kavramı

Berâat ifadesi برع kökünden bir mastar ve isimdir. برع fiili sözlükte “fazilet ve güzellikte tam olmak, üstün olmak, üstün gelmek” anlamına gelmektedir.¹² İstihlâl ifadesi ise هل kökünden

⁹ Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Agânî*, XII, 48, XVII, 32; Bagdâdî, *Hizâne*, I, 22; İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir*, II, 224; Suyûtî, *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, nşr. Fuad Ali Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 104, 268; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 657.

¹⁰ Bagdâdî, *Hizâne*, I, 21; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 657. Mehmed Zihni Efendi bu beytin ibtida olmadığını söyler.

¹¹ Bagdâdî, *Hizâne*, I, 22; Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Sufyân b. Kays, *Kura'd-Dayf*, nşr. Abdullah b. Hamd el-Mansûr, Riyad, 1997, I, 182, 250.

¹² İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., VIII, 8; er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir b.

istifâl kalıbında bir mastar olup sözlük anlamı olarak “çocuğun doğduğu anda bağırarak ağlaması, başlamak, yeni ayın görünmesi, yağmurun ilk yağması, gözün sulanması, her ne olursa olsun sesin yükselmesi” gibi anlamlara gelmektedir.¹³

Berâat-i istihlâlin terim anlamı da sözlük anlamlarıyla ilişkilidir. Bir terim olarak berâat-i istihlâl ifadesi, nazım ve nesirde maksada ve muhtevaya işaret eden kelime ve deyimlerin yardımıyla konuya ilgi çekici güzel bir üslûpla başlama sanatıdır.¹⁴ “Konuşan kimsenin, konuşmasının tamamında; ya da bir müellifin, eserin muhtevasında neden bahsedeceğine işaret eden bir mana ile başlaması” vb. şekillerde tarif edilmiştir.¹⁵ Kısaca “Maksada uygun bir giriş yapmak” şeklinde tarif edilebilir. Berâat ve istihlâl lafzının lugat anlamından hareketle bu sanata berâat-i istihlâl denmiştir. Kavramın sözlük ve terim anlamları birbirine uygundur. Çünkü yeni doğan bir bebeğin yüksek sesle ağlamasına istihlâl dendiği gibi, şair de duygularını dile getirmek için ilk önce sesini yükseltir. Hilâle de insanlar onu görünce yüksek sesle bağırarak için bu ad verilmiştir.¹⁶

Bu sanata *berâat-i matla'*, *husn-i ibtidâ*, *husn-i matla'*, *husn-i iftitâh*, *ilmâ'* gibi isimler de verilir.¹⁷ Berâat-i istihlâlde bir şair ya da müellifin esas maksadını zikretmeden dile getirdiği söze *teşbîb* denirken, bu teşbîbden bir münâsebet bularak maksada geçmesine *tahallus*, herhangi bir münâsebet kurmadan maksadına ge-

Abdulkâdir, *Muhtârü's-Sihâh*, nşr. Mahmûd Hâtır, Mektebetu Lubnân Nâşirün, Beyrut, 1995/1415, s. 20.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 702.

¹⁴ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Berâat-i İstihlâl” mad, *DİA*, V, 470.

¹⁵ Bagdâdî, *Hizâne*, I, 31; Ebu'l-Bakâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *el-Kulliyât*, nşr. Adnan Derviş, Muhammed el-Mudarî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 244; Curcânî, *Ta'rifât*, nşr. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1405, s. 63; Muhammed Abdurraûf el-Munâvî, *et-Tevkîf alâ Muhimmâti't-Te'ârîf*, nşr. M. Rıdvân ed-Dâye, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1410, s. 124; Abdunnebi b. Abdurrasûl, *Destûru'l-Ulemâ ev Câmiu'l-Ulûm fi Istihlâhâti'l-Funûn*, çev. Hasan Hâni Fahs, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 165.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 703; Bagdâdî, *Hizâne*, I, 30.

¹⁷ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Heyet, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, I, 398.

çişine ise *iktidâb* denir.¹⁸ Bu sanata önem veren müellifler, bir esere başlarken hamdele ve salvele kısmında ya da devrin önde gelen devlet adamlarını öven kısımlarda, eserin konusuna işaret eden kelime ve deyimlere özellikle yer verirler.¹⁹

Berât-i ibtidânın husn-i ibtidâdan farkı

Mütekaddim belâgat âlimlerinin, husn-i ibtidâ ile berâat-i istihlâlî eş anlamlı olarak kullandıkları görülür. Ancak daha sonra gelen âlimler, iki kavram arasındaki farka işaret edip, misallerini de farklı sunmuşlardır.²⁰ Bir hatibin konuşmasına, bir müellifin eserine ya da bir şairin şiirine başlarken kulağa tatlı gelen, dile ağır gelmeyen, kapalıktan uzak, anlamı düzgün ve ortama (muktezayı hal) uygun sözlerle güzel bir başlangıç yapmasına *husn-i ibtidâ* denir. Eğer bu husn-i ibtidâda eserin ya da şiirin konusuna da ustaca işaret edilmişse buna da berâat-i istihlâl denir. Buna göre berâat-i istihlâlde, husn-i ibtidâdan fazla olarak sözün ne maksatla söylendiğine işaret vardır. Ancak husn-i ibtidâda böyle bir şart yoktur.²¹ Kısacası berâat-i istihlâl, husn-i ibtidâdan daha ileri bir düzeydedir. Bu nedenle birçok belâgat eserinde husn-i ibtidâ ile berâat-i istihlâlî örnekleri birbirinden ayrı olarak verilmiştir.²²

Şiirdeki *berâat-i istihlâlî berâat-i matla'* adı da verilir. *Berâat-i matla'*, bir şiirde ilk beytin, kelime dizilişinin düzgün, anlamının açık, haşv ve ta'kidenden uzak uzak, lafızları sade ve sadrübeytin anlamının aczübeytten kopuk olmayıp, beytin muktezayı hale uygun olması şeklinde de tarif edilmiştir.²³ Bu

¹⁸ Ebu'l-Bakâ, *Kulliyât*, s. 159, 244; Hacımüftüoğlu, a.g.mad, *DİA*, V, 70; Hatib el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi Kur'an'ın Eşsiz Belâgatı*, nşr. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çögenli, İstanbul, ts., s. 264.

¹⁹ Hacımüftüoğlu, a.g.mad, *DİA*, V, 470.

²⁰ Bkz. Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, Kahire, ts., I, 428-432; Fevval İn'am Akkavi, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Ulûmi'l-Belâga: el-Bedi' ve'l-Beyân*, nşr. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, s. 262; / Bedevi Ahmed Tabane, *Mu'cemu'l-Belâgatî'l-Arabîyye*, Dâru'l-Menâre, Cidde 1997/1418, s. 73.

²¹ Suyûtî, *Mu'teraku'l-Akrân fî İcâzi'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 58; Nusreddin Bolelli, *Belâgat Beyân-Meânî-Bedi' İlimleri Arap Edebiyatı*, İFAV, İstanbul, 2001, s. 404.

²² Ahmed Matlûb, *Mu'cemu Mutsalahâti'l-Belâgiyye ve Tatavvuruhâ*, Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1996, s. 227-229.

²³ Ebu'l-Bakâ, *Kulliyât*, s. 244.

tarifi yapan Ebu'l-Bakâ, berâat-i istihlâli, husn-i ibtidânın bir kolu olarak kabul eder. Kazvîni Suyûtî de de aynı şekilde berâat-i istihlâli, husn-i ibtidâdan daha belîğ ve onun daha özel bir versiyonu olarak kabul eder.²⁴

İbn Ebi'l-İsba' da mütekaddim âlimlerin berâati- istihlâli, husn-i ibtidânın bir dalı olarak kabul ettiklerini söyledikten sonra ikisine de hem husn-i ibtidâyâ hem de berâat-i istihlâlâ ayrı ayrı misaller verir.²⁵

Eskiden beri birçok âlim tarafından, her konunun kendine has ve muhtevasına uygun bir girişi olması gerektiği ifade edilmiştir. Meselâ İbnu'l-Mukaffâ (ö.142/759)'ya belâgatın ne olduğu sorulduğunda söz başında maksadı ifade eden bir anlam olmasını da belâgatın şartları arasında zikreder. Yine Câhiz (ö.255/869)'e göre anlatılmak istenen şeye delâlet etmeyen, niyet ve maksadı ortaya koymayan sözde hayır yoktur.²⁶

İbnu'l-Mu'tez, berâat-i istihlâl karşılığında husn-i ibtidâ terimini kullanmıştır. Onun bu terimden kastettiği bir kasidenin matlânın, şiirin ne maksatla söylendiğine işaret etmesidir.²⁷

İstihlâl ifadesini, terim anlamına en yakın anlamda kullanan ilk belâgat âlimi Ebu'l-Hasan Kadı Ali b. Abdilaziz b. Hasan el-Curcânî (ö.392/1001-1002)'ye göre usta bir şair istihlâl, tahallus ve hâtimesini güzelleştirmek için gayret gösterir.²⁸

Bedî âlimlerine göre şairler, şiirlerinde matla denilen ilk beytin güzel olmasına çok dikkat etmelidirler. Çünkü bir şiirde matla kısmı, dinleyenlerin kulağına çarpan ilk lafızlardır. Lafız tatlı, üslûp güzel ve anlam da düzgün olursa böyle bir başlangıç dikkat çekici olur ve muhatap tarafından dinlenir, yoksa dinlenmez. Bu nedenle bir şair, muhataplarının durumlarını iyi gözetmeli, neleri duymak onların hoşuna gider, neler hoşlarına gitmez bunları iyi hesaplamalıdır. Ayrıca seçtiği matla söylendiği ortam

²⁴ Kazvîni, *el-İzâh*, I, 431; Suyûtî, *Mu'teraku'l-Akrân*, I, 58.

²⁵ İbn Ebi'l-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdülazîm b. Abdülvâhid, *Tahrîru't-Tahbîr*, nşr. H. Muhammed Şeref, Mısır, ts., s. 168-172.

²⁶ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr. Fevzî Atavî, Dâru Sa'b, Beyrut, 1968, I, 76.

²⁷ Bağdâdî, *Hizâne*, I, 19; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 168.

²⁸ Hacımüftüoğlu, a.g.mad, *DİA*, V, 470.

ve zamana da uygun olmalıdır. Hatta iyi bir şair, ilk beytin sadrulbeyt denilen ilk yarısıyla aczulbeyt denilen ikinci yarısı arasında da bir münasebet sağlamalıdır. Ayrıca haşvden de sakınması gerekir.²⁹

Berâat-i istihlâle dikkat eden bir şair, şiirinin daha ilk beytinde şiirini ne maksatla söylediğini muhataplarına hissettirir. Zevki selim sahibi bir kişi, ilk beyti duyar duymaz şiirin tebrik, medih, hiciv, azarlama, özür vb. hangi sebeple söylendiğini anlamalıdır.³⁰

Şiirde berâat-i istihlâle misaller

Bu sanatın en güzel örnekleri arasında Bûsirî (ö.696/1296-97)'nin *Kasîde-i Burde*'sinin matlaı kabul edilmektedir³¹:

أَمِنْ تَذَكُّرِ حَيْرَانَ بِذِي سَلَمٍ مَزَجَتْ دُمْعًا جَرَى مِنْ مُقَلَّةٍ بَدَمٍ

*Ey gönül! Selemlileri anmaktan mı?*³²,

Gözünden kanlı yaş akıtıyorsun?

Burada Zî-selem'deki komşuların hatırlanması sebebiyle, göz yaşlarının kana karışması, kasidenin Hz. Peygamber (sav)'i medihle ilgili olduğuna latif bir işarettir. Hem sadrulbeyt hem de aczulbeyt de aynı güzellikte gelmiş ve ikisi arasında güzel bir münasebet kurulmuştur.

Ebû Muhammed İbnu'l-Hâzin (ö.518/1124)'in şiirindeki şu matlandan tebrik için söylendiği hemen anlaşılmaktadır. Bu, güzel bir berâat-i istihlâl örneğidir. Şair Buveyhî veziri Sâhib b. Abbâd (ö.385/995)'i, kızının bir erkek evladı doğurmasından dolayı tebrik etmektedir³³:

بُشْرَى! فَقَدْ أَنْجَرَ الْإِقْبَالَ مَا وَعَدَا وَكَوَكَبَ الْمَجْدَ فِي أَفْقِ الْعُلَا صَعِدَا

²⁹ Bagdâdî, *Hizâne*, I, 19-21, 27.

³⁰ Bagdâdî, *Hizâne*, I, 30.

³¹ Muhammed el-Bûsirî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye fî Mehdi Hayri'l-Beriyye (Kasîde-i Burde)*, çev. ve nşr. Mahmut Kaya, TDV, İstanbul, 2001, s. 15.

³² Selem Arap edebiyatında sevgilinin yaşadığı hayalî ülkenin adıdır. Burada kastedilen Hz. Peygamber (sav) ve sahabedir. Bûsirî, *Kasîde*, s. 15.

³³ Kazvîni, *İzâh*, II, 431; Sa'duddîn et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 457; Subkî, *Arûsu'l-Efrâh*, I, 167; Bagdâdî, *Hizâne*, I, 35; İsamuddîn, Mustafa, *Şerhu Ebyâti't-Telhis ve'l-Muhtasar*, İstanbul, ts., s. 267; Mehmed Zihnî Efendi, *el-Kavlul-Ceyyid*, s. 658.

Müjde! Çünkü talih sözünü yerine getirdi

Ve şeref yıldızı, yücelik ufkunda yükseldi.

Evs b. Hacer (ö.m.620)'in şu beyti de bu sanatın güzel bir örneğidir. Burada mersiyeye güzel bir başlangıç yapılmıştır³⁴:

أيتها النفسُ الجملي جَزَعاً إِنَّ الذي تَحْدَرين قد وَقَعاً

Ey nefis! Güzelce sabret

Çünkü korktuğun başına gelecektir.

Yine Ebu'l-Ferec es-Sâvî (ö.450/1058)'nin Buveyhî hükümdarı Fahruddevle için söylediği mersiye de bu sanatın güzel bir misalidir³⁵:

هيَ الدُّنْيَا تُقُولُ بِمِثْلِ بِمِثْلِ فِيهَا حَدَارٍ حَدَارٍ مِنْ بَطْشِي وَفَتْكِي

Buna dünya derler, ağzının dolusuyla şöyle der:

Sakin sakın benim şiddetimden ve saldırmamdan!

Ebu'l-Hasen et-Tihâmî (ö.416/1025)'nin şu matla ise bu sanatta mersiye için söylenmiş şiirlere en güzel misaller arasında zikredilmektedir³⁶:

حكم المنية في البرية جار ما هذه الدنيا بدارٍ قَرَارٍ

Ölüm fermanı canlılar için ceryan etmektedir

Bu dünya da asla ebediyet yurdu değildir

Ebu'l-Alâ el-Mearrî (ö.449/1057)'nin, Hz. Ali (r.a.) evladından birisinin hastalığı dolayısıyla inşad ettiği şu beyit de beraât-i istihlâl'e güzel bir örnektir³⁷:

³⁴ Ebu'l-Ferec el-İsfehâni, *el-Agâni*, XI, 78.

³⁵ Kazvîni, *İzâh*, II, 432; Subkî, *Arûs*, I, 140; İsamuddîn, *Şerhu Ebyâti't-Telhis*, s. 267; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 659; Abdullah b. Muhammed, *Kura'd-Dayf*, III, 458.

³⁶ Bagdâdi, *Hizâne*, I, 35; Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzi, *el-Mudhiş*, nşr. Mervan Kabbâni, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 353; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 660; Hayruddin ez-Zirikli, *el-A'lâm, Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikin*, yy., ts., V, 145.

³⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 661-662.

عَظِيمٌ لَعْمَرِي أَنْ يُلِمَّ عَظِيمٌ بِأَلِ عَلِيٍّ وَالْأَتَامُ سَلِيمٌ

*Hayatım hakkı için yemin ederim ki insanlar selametteyken
Ali ailesinin başına bir bela gelmesi büyük bir olaydır*

Yine Mutenebbî'nin Seyfuddevle'nin yakalandığı hastalıktan şifa bulması üzerine inşad ettiği şiirinin matlaı da berâat-i istihlâl'in güzel bir misalidir³⁸:

الْمَجْدُ عُوفِيَّ إِذْ عُوفِيَتْ وَالْكَرْمُ وَزَالَ عَنْكَ إِلَى أَغْدَاكَ السَّقْمُ

Sen sağlığına kavuştun, şeref ve cömertlik de afiyete kavuştu,

Hastalık da senden gitti düşmanlarını ulaştı.

Nesirde berâat-i istihlâl

Müelliflerin eserlerinin mukaddimesinde ve bab başlıklarında ele alacakları konuya işaret etmeleri de berâat-i istihlâldendir.

Kitap, risâle, mektup vb. nesir türlerinde de berâat-i istihlâl önemlidir. Zira bu tür eserlerin giriş kısmında da ne maksatla telif edildiğine ustaca işaret edilmelidir. Hatta hamdele ve salvele kısmına maksadı ifade eden anlamlar serpiştirilmelidir. Berâat-i istihlâl, bir kâtibin uyması gereken temel kurallar arasında yer almaktadır.³⁹

Nazımda olsun nesirde olsun berâat-i istihlâl'in faydası, bir şiir ya da bir eserin ilk cümlelerinden ne maksatla îrad edileceğinin anlaşılmasıdır.⁴⁰

Bununla ilgili olarak Bağdâdî gerek risâle gerekse de kitapların mukaddimelerinden birçok misal vererek konuyu geniş bir şekilde ele almıştır. Biz bunlardan sadece Cemaluddîn İbn Nubâte (ö.768/1366)'nin "Kılıç ve Kalem Risalesi"'nin girişindeki güzelliği ve konuya olan bağlantısını içeren cümleleri vermekle yetineceğiz.

³⁸ Abdullah b. Muhammed, *Kura'd-Dayf*, I, 218-272; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlul-Ceyyid*, s. 662.

³⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Sınâati'l-İnşâ*, nşr. Yusuf Ali Tavail, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1987, VI, 267, IX, 366, 425, XI, 73.

⁴⁰ Râzî, *el-Meselu's-Sâir*, II, 223.

İbn Nubâte risâlesine önce Kalem sûresinin⁴¹ ilk iki ayetiyle başlar:

"ن، وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ. مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَحْنُونٍ" Bu ayetlerin peşinden de şu güzel cümlelerle bağlantıyı sağlar: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ وَشَرَّفَهُ بِالْقَسَمِ" /Kalemle öğreten ve yeminle kalemi yücelten Allah'a hamdolsun."⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'de berâat-i istihlâl

Bu sanata en güzel misaller ise baştan başa bütün Kur'ân-ı Kerîm'de mevcuttur. Kur'ân'daki her sûre bu sanata en güzel misal olarak verilebilir. Biz ise burada Fâtiha sûresini misal vermekle yetineceğiz.

Berât-i istihlâlin en güzel misallerinden birisi de Fâtiha sûresidir. Sûrenin tefsirlerinde ilk başta zikredilen sanatlardan birisi de berâat-i istihlâldir.⁴³ Bu sûredeki berât-i istihlâl sanatı iki açıdan ele alınmaktadır:

1. Sûrenin kendi muhtevası açısından: Sûreye hamd ve övgüyle başlanması, en güzel bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Çünkü övgünün akabinde de Allah'ın yüce sıfatlarının zikredilmesi övgünün bir devamı niteliğindedir.⁴⁴

2. Sûrenin Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olması açısından: Bazıları da bu yönden bakarak surenin Kur'ân için en güzel bir başlangıç olduğunu ifade ederler. Çünkü bu sûre Kur'ân'ın bütün maksatlarını ihtivâ eder. Beyhakî'nin rivâyetine göre Yüce Allah'ın gönderdiği bütün ilâhî kitapların muhteva ve maksadı Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmaktadır. Bu dört kitabın maksat ve muhtevası ise Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır. Kur'ân'ın bütün muhtevâsı ise Fâtiha'da toplanmıştır.

⁴¹ Kalem sûresi (68): 1-2.

⁴² Bagdâdî, *Hizâne*, I, 45, 230, II, 464.

⁴³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 20; Muhammed Bedrî Abdulcelîl, *Berâatu'l-İstihlâl fî Fevâtihi'l-Kasâidi ve's-Suver*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1984, s. 90.

⁴⁴ Ebû Hayyân, Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Endelusi el-Gırnâtî, *et-Tefsîru'l-Kebîr el-Musemmâ bi'l-Bahri'l-Muhîr*, Riyad, ts I, 31.

Fâtiha'nın tefsirini bilen Kur'ân'ın ve dolayısıyla bütün ilâhî kitapların da tefsirini bilmiş olur.⁴⁵

Sonuç

Bir konuşma, bir kitap ya da bir şiire güzel bir başlangıç muhatapların ilgisini çeken en önemli unsurların başında gelmektedir. Giriş bölümünde kulağa hoş, sade, dile zor gelmeyen lafızların, anlamı düzgün ve muktezay-ı hale uygun sözlerin tercih edilmesi husn-i ibtidâ; burada ayrıca esas konuya işaret edilmesi de berâat-i istihlâldir.

Bir yazar ya da şair eserine güzel bir giriş yaparsa bu, ilgi çekici olur ve insanlar tarafından da beğenilir. İnsanların ilgisini çekmediği durumda ise bir kıymeti olmaz.

Eskiden beri belâgat âlimleri husn-i ibtidâ ve berâat-i istihlâl ayrı bir önem vermişler, eserlerinde ayrı bir bölüm olarak ele almışlardır. Gerek nazımda gerekse de nesirde berâat-i istihlâl'in önemini vurgulamışlardır.

Zaman zaman meşhur şairler dahi berâat-i istihlâl'e dikkat etmedikleri için eleştirilmişlerdir. Muktezay-ı hale uygun bir giriş yapamayan şairlerin devrin devlet adamları tarafından cezalandırıldıkları edebiyat kaynaklarında rivayet edilmiştir. Çünkü usta bir şair kasidesini mersiye, taziye, tebrik, övgü vb. hangi konuda söyleyecekse bunu ilk beytinde güzel lafızlarla insanlara hissettirebilmelidir. Yoksa berâat-i istihlâlden söz edilemez.

Risâle, kitap, hitap vb. nesir türlerinde de berâat-i istihlâl önemlidir. Zira bu tür eserlerin giriş kısmında da ne maksatla telif edildiğine ustaca işaret edilmelidir. Hatta hamdele ve salve kısmına maksadı ifade eden anlamlar serpiştirilmelidir. Bu nedenle bir kâtibin uyması gereken temel kurallar arasında berâat-i istihlâl de ilk sıralarda yer almaktadır.

Berâat-i istihlâl'in en güzel örnekleri ise Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün sûrelerdir. Başta ilk sûre Fâtiha olmak üzere, bütün sûrelerin ilk ayetleri bu sanatın en müstesna örnekleridir.

⁴⁵ Suyûti, *Mu'teraku'l-Akrân*, I, 60-61; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *İtkânü mâ Yahsunu mine'l-Ahbâri'd-Dâirati ale'l-Elsun*, nşr. Halil Mihammed el-Arabî, Kahire, 1415, II, 284.